

НАХМАН БРАЦЛАВСЬКИЙ ТА ТРАКТУВАННЯНИМ ЦАДИКІЗМУ ЯК ДУХОВНОГО ЛІДЕРСТВА В КОНТЕКСТІ ХАСИДСЬКОГО ВІРОВЧЕННЯ

Від кінця 1990-х років хасидизм в Україні дедалі більшою мірою стає засобом прилучення здебільшого секулярного українського єврейства (104 тис. за даними останнього Всеукраїнського перепису населення) до релігійних і національних цінностей.

Щороку Україна стає центром паломництва релігійних євреїв з усього світу. Близько 20 тисяч брацлавських хасидів з'їжджаються в Умань на могилу свого духовного лідера Нахмана Брацлавського. Паломництво привертає увагу медій, громадськості, ЗМІ. Говорячи про брацлавських хасидів, звертають увагу на зовнішні атрибути цієї духовної течії, на скандали, пов'язані із похованням і майже нічого – про релігійно-філософський зміст вчення Нахмана Брацлавського, його соціально-психологічний і соціокультурний феномен. Елементи цього вчення досі не стали предметом спеціальних досліджень українських релігієзнавців. Між тим, на Заході і в Ізраїлі духовна спадщина рабі Нахмана викликає незмінну зацікавленість філософів, істориків й антропологів, а його твори – інтенсивно видаються і перевидаються.

Одним із центральних елементів брацлавського напрямку іудаїзму є вчення про цадика. Цадикізм, як напрямок хасидського віровчення, впродовж історії свого існування зазнав істотних трансформацій. Основна ідея раннього хасидизму – можливість досягнення кожним хасидом єднання з Богом як за допомогою цадика, так і без нього, через молитву.

Надалі, уже на етапі оформлення хасидського віровчення, роль цадика, як духовного лідера, істотно змінюється. Цадик стає особою, через виняткове посередництво якої можна було досягти єднання зі Всевишнім. Духовне лідерство в хасидських громадах мало особливе, домінуюче значення на українських землях. Єдиної концепції щодо тлумачення ролі і місця цадика не існувало. Кожен з релігійних авторитетів, як правило, втілював свою теорію цадикізму, де втілювалися індивідуальні особливості і власне витлумачення теоретичних основ хасидського віровчення. У зв'язку із цим навколо інституту цадика як харизматичного стрижня і центральної постаті хасидизму виникає багато суперечок, дискусій та теологічних спорів.

Зокрема, сучасні цадикам критики і пізніші дослідники вказували на очевидні вияви меркантилізму з боку цілої низки цадиків. Деякі керівники хасидського руху навіть не приховували своєї матеріальної зацікавленості. Так, головною умовою успішного функціонування засновника “практичного

* Москаленко Л.М. – старший викладач кафедри суспільних дисциплін Київського славистичного університету.

цадикізму” Елімелеха з Лижанська поставала щедра підтримка його людьми і задоволення ними всіх його матеріальних потреб”¹.

Ще більш актуальним було питання про загальну роль і місце цадика в житті хасидських громад. Чи повинен цадик піклуватися тільки про духовність своєї пастви, чи все ж поєднувати духовне життя з рутинними життєвими викликами, які тривожили хасидів? Розмірковуючи над цим, відомий лідер хасидського руху Леві-Іцхок Бердичівський виділив серед цадиків дві основні групи. Перша – це цадики, які усамітнювалися від світу, жили в постійних молитвах і єднанні з Богом, а завдяки постійному спогляданню Божественного мали велику особисту праведність. Друга група – це ті, які готові перервати своє спілкування з Богом і піклуватися про потреби людей. Себе Бердичівський цадик відносив до другої групи.

Не було однозначної відповіді в хасидському середовищі і на питання про релігійно-духовний континуїтет і наступність духовного лідера. Чи має вона успадковуватися сином від батька або учнем від учителя? У духовних лідерів не було єдиного бачення цієї проблеми. Рабі Барух, онук Бешта, виходячи зі свого родоводу, претендував на право бути єдиним лідером хасидизму: “Я онук Бешта й мене слід поважати”². Послідовники Дов Бера дотримувалися іншого погляду. Розмірковуючи над питанням духовної спадщини, Елімелех з Лижанська виокремлював дві групи в цадикізмі. До першої він відносив цадиків, “наділених святістю їхніми батьками, святими, бездоганними й богобоязливими”, а другої - цадиків, які постали самостійно і виділилися зі свого середовища завдяки особистим якостям. Сам Елімелех з Лижанська був прихильником тяглості духовної спадщини від учителя до учня. Таким чином, ми бачимо, що керівники хасидського руху по-різному сприймали вчення про цадика, його роль і функції в суспільному та духовному житті єврейського народу.

Неоднозначні в оцінці ролі цадика, як духовного лідера, і дослідники проблеми хасидського руху. М. Бубер у роботі “Хасидські передання” аналізує діяльність і вчення цадиків крізь призму усних і письмових матеріалів, які знайшли відображення в характерних для хасидського вчення формах – легендах, притчах, розповідях. Учений звертає увагу на багатогранність хасидського духовного лідера. Цадик – “помічник душі і тілу, як у небесних, так і в земних справах. Він здатний зцілити як хворе тіло, так і хвору душу”³. Крім цілительства, цадик може також виступати в ролі порадики у буденних питаннях.

Автор статті “Тлумачення хасидизмом „ідеального” типу людини” З.В.Швед, аналізуючи суть хасидського віровчення, звертає увагу на цадикізм як його специфічний і невідокремний елемент. Дослідник вказує на розбіжності, що існували серед хасидських лідерів у тлумаченні ролі цадика.

¹ Эттинберг Ш. Социальная жизнь и социальные ценности еврейского народа. – Израиль, 1977. – С.391.

² Там само.- С. 390.

³ Бубер М. Хасидские предания. – М., 1997. – С. 28.

Якщо засновник хасидського руху Бешт учив, що можливий зв'язок між Богом і хасидом, то Яків Йосиф з Полонного таке спілкування вважав прерогативою обраних, тобто цадиків. Бешт говорив про єднання з Богом, якого може досягти кожний хасид завдяки глибокій вірі й щирій молитві, а його послідовники розвинули вчення про цадика, згідно з яким віруючий може досягти єднання з Богом тільки за допомогою посередництва духовного лідера.

Дослідник раннього хасидизму І. Туров вважає, що саме інститут цадикізму надав хасидизму те унікальне, неповторне обличчя, яке радикально відрізняє його від інших єврейських релігійних течій⁴. Порівнюючи цадикізм з православним старцтвом, І. Туров припускає, що певні елементи духовного лідерства іудаїзмом, можливо були запозичені з православ'я.

Цікаву класифікацію цадикізму пропонує дослідник містичних напрямків у єврействі Г. Шолем. Розглядаючи цадикізм, він поділяє цадиків на дві групи. До першої групи він відносить цадика-“пневманіка”, тобто “людину, яка відчуває себе натхненною у кожній дії трансцендентної сили”⁵. Для цієї групи духовних наставників характерна спроба донести світ кабали в доступній і зрозумілій формі для мас. Керівники хасидизму стають “адвокатами” для простого народу в трактуванні містицизму, а сама простота ініціюється ними як вища релігійна цінність. До таких лідерів автор відносить Бешта, Леві-Іцхока, Нахмана Брацлавського тощо. До другої групи дослідник відносить цадиків, котрі “комерціалізувались”. Тут вже відбувається підміна хасидської доктрини на культ релігійного авторитету, чий релігійні погляди були не так істотні, як його характер. Особливою рисою для цієї групи релігійних авторитетів є прагнення до влади й уміння підпорядкувати собі маси. Яскравим представником цієї групи Г. Шолем називає Ізраеля з Ружина.

Більш категоричний в оцінці цадика, його впливу на єврейське середовище І. Галант. У праці „До історії боротьби з цадикізмом” автор пише, що саме цадики виступають тією силою, яка гальмує просвітницький рух серед єврейського населення. Дослідник звертає увагу, що цадикам було вигідно зберігати маси у неосвіченому стані, що сприяло розповсюдженню вчення про чудотворців-цадиків. У популяризації просвітницького руху цадики вбачали небезпеку для свого добробуту.⁶

На нашу думку, для цадикізму була притаманною вся палітра рушійних мотивацій і поведінкових моделей. Відтак ставлення до цадикізму як до феномену з необхідністю передбачає диференційований підхід до його конкретних репрезентантів.

⁴ Туров.И. Ранний хасидизм: История, Вероучение, Контакты со словянским окружением. – К., 2003.– С. 118.

⁵ Шолем Г. Основные течения в еврейской мистике.- Израиль, 1993.- Ч.2.- С. 188.

⁶ Галант І. До історії боротьби з цадикізмом // Зб. праць єврейської історично-археологічної комісії. – К., 1929. – С.130.

Нахман Брацлавський у своєму напрямку хасидського віровчення не оминає питання цадикізму, присвячуючи йому достатньо уваги. Отже, розглянемо через життєопис та релігійне вчення Брацлавського цадика, його концепцію духовного лідерства й визначимо, яку роль і місце в хасидизмі Нахман Брацлавський відводив цадику як релігійному авторитету хасидської громади.

Нахман Брацлавський народився в 1772 р. в містечку Меджибіж й по материнській лінії був правнуком основоположника хасидизму Ізраеля Бешта. Вже в дитинстві Нахман виявляв глибоку релігійність і наполегливість в освоєнні хасидського віровчення. Він ретельно вивчав талмудичну й кабалістичну літературу, часто й подовгу постував. У 14 років Нахмана одружили з дочкою багатого орендаря поміщицьких земель рабі Ефроїма з Гусятини. Після смерті тестя Нахман з родиною переїхав до містечка Медведівка, де й прийняв звання цадика. Саме в цей період у Нахмана Брацлавського оформилися перші ідеї, які він проповідував серед своїх послідовників. Життєвий шлях Нахмана Брацлавського переконує, що це була яскрава, енергійна й харизматична особистість. Нахман не боявся залишати звичні місця й відправлятися в нові краї. Повторень у своєму житті він боявся більше гріха. Нахман учив: “Ангели, які співають хвалу Господу, ніколи не залишаються тими самими. Господь змінює їх щодня. Хто повторюється, повторює себе, віддаляється від Бога й не бажаний Йому”.⁷ У 1798 р. Нахман Брацлавський відвідав Палестину, що привело до кардинальної зміни його світогляду. Він дійшов висновку, що всі його знання до цієї подорожі не мали жодного сенсу й заборонив своїм послідовникам посилатися на них.

Останні вісім років свого життя рабі Нахман провів у Брацлаві, де остаточно сформувалося його вчення й коло послідовників. Нетрадиційним, як для хасидського середовища, є трактування Нахманом Брацлавським поєднання колективних і індивідуальних форм сприйняття хасидського віровчення. Елі Везер, один з дослідників хасидського руху, стверджував, що традиційний хасидизм базується на постулаті: „Я” індивідуума знаходить своє втілення, розчиняючись у „Ми” колективу. Для хасида було характерне життя в громаді й спільній молитві. Нахман Брацлавський наполягав на необхідності усамітнення від громади. Вчитель вважав, що, насамперед, треба зосередитись на своєму „Я”. Він вчив: „Самотність – вищий ступінь, що веде до Бога”.⁸

Нахман Брацлавський любив розповідати своїм учням, як сам усамітнювався в лісі або в полі, а після повернення відчував, як весь світ навколо нього оновлювався. Він вважав, що в оточенні дарів природи людина краще може відчувати гармонію єднання з Божественними сферами. Нахман вчив: „Краще служити Всевишньому серед рослин, усамітнюючись. І нехай навіть це служіння не захоплює серце, але згодом людина удостоїться

⁷ Цит. за: Визель Е. Рассыпанные искры.- Иерусалим – Москва, 2000. - С. 168.

⁸ Хасидская мудрость. Составитель В.В. Лавский.- М., 1999. - С. 156.

завдяки цьому молитися серед великих землі і дійсно наповнить все своє серце Всевишнім”.⁹ Рабі Нахмана більше турбувала людина, ніж людство, його цікавило не загальне, а індивідуальне.

Останні роки життя Нахман Брацлавський провів в Умані, де й заповів себе поховати. Більшість дослідників основною причиною вибору цього міста називають близькість “душ померлих тут за віру”, жертв Коліївщини. Однак, можна припустити, що цей вибір визначався й іншими причинами духовно-релігійного характеру. Звернімо увагу на те, що Нахман Брацлавський, розглядаючи поєднання знання й віри, віддавав перевагу другому, а саме – вірі. Він повчав: «Там, де закінчується розум, починається віра».¹⁰ Рабі наголошував, що віра – це найголовніше в житті хасида. Можливо тому Міцухару Акао однією з причин вибору саме Умані вважає активний вплив і поширення у місті просвітницького руху “Гаскала”. Дослідник вважає, що Нахман Брацлавський вбачав свою місію у веденні духовної боротьби проти прихильників Просвітництва, у поверненні євреїв до віри¹¹.

Радикальне новаторство Нахмана Брацлавського позначилося в трактуванні поглядів на роль духовного лідера. Він класифікує цадиків як “знаменитостей”, “світил”, тобто псевдоцадиків, до яких відносив усіх своїх сучасників, та на праведників, істинних цадиків. Відповідно до Брацлавського вчення, п’ять разів в історії оновлювався шлях істини через Учителів: Моше, рабі Шимона Бар Йохая, рабі Іцхака Лурія-Арі, рабі Ізраеля Баал шем Това та рабі Нахмана.¹²

Щодо першої групи цадиків, то Нахман Брацлавський вважав, що їхні діяння йдуть від сатани. Він говорив: “Відтоді, як сатана змучився й не здатний самотужки управлятися зі всім світом, він поклався на послуги знаменитостей”¹³. Нахман Брацлавський критикує їхні звички й уклад життя. Особливо відверто Нахман висміює розповіді про чудодійну силу й пророцтва сучасних йому цадиків.

Стає зрозумілим, чому більшість сучасників Нахмана ставилися або скептично, або з неприхованою ворожнечею до брацлавського лідера. Варто звернути увагу, що в оцінці релігійних авторитетів брацлавському цадикі була властива крайність: нещадно критикуючи цадиків-сучасників, він ідеалізував “істинних” праведників. “Істинний” цадик або “цадик покоління”, відповідно до брацлавського вчення, це той, хто відкриває нові брами у вищих сферах, відкриває нове небо і нову землю, залучає благодать з далеких світів, відкриває велич святості, приховану протягом багатьох поколінь.

⁹ Цит. за: Визель Е. Рассыпанные искры.- Иерусалим – Москва, 2000. - С. 168.

¹⁰ Учение раби Нахмана из Братслага. Составитель А.Стриковский.- Иерусалим, 1991. - С. 193.

¹¹ Мицухару Акао Из истории хасидского паломничества.- www.judaica.kiev.ua/Conference/Conf2003/02.htm

¹² Семь столпов веры.- С. 26.

¹³ Цит. за: Визель Е. Рассыпанные искры. - С. 167.

Зрозуміти роль праведника дозволяє притча Нахмана „Господар поля”. Тут йдеться про поле надзвичайної краси. На ньому та за його межами ростуть дерева й трава – це душі. Ті рослини, які на полі ростуть, доглянуті; ті, що за межами поля, перебувають у стані очікування виправлення. Всі вони чекають на хазяїна, здатного зробити все для їхнього очищення. Господар повинен бути великою людиною й мати надзвичайні якості: „Від нього вимагається стійкість, рішучість, відвага, мудрість. Він повинен бути найбільшим цадиком”¹⁴. Нахман із Брацлава вчить, що віра в учення цадика може привести до духовного відродження навіть того, хто застряв в омані. Однак для того, щоб витягти людину з бруду, праведник повинен сам вступити в нього. Нахман вірив: ”У кожній людині є щось від Месі”. Він навіть вважав, що цадик „своїм ученням учить Господа, як поводитися з нами”¹⁵. До того ж, цадик сам духовно звеличується, коли має успіх у духовному поновленні рослин-душ, сила його молитви стає сильніше, духовна зрілість – вище.

Одне з головних завдань цадика рабі Нахман вбачав у тому, щоб вказати кожній людині її призначення та її шлях на землі. За переказами, перед тим, як людина з’являється на світ, її вчать та їй показують все те, що вона може досягнути в цьому світі. Однак, як тільки вона народжується, то відразу ж все забуває. Істинний цадик повинен кожному допомогти знайти своє призначення для того, щоб зреалізувати всі плани, покладені на людину Небесами. Водночас, учив Нахман, характерними якостями праведника повинно бути безмежне смирення, душевна сила, здатність встановити зв’язок з душами, які зібралися слухати його.

Брацлавський лідер вважав, що саме праведник створює слово Боже, тобто форму, в якій передає своє вчення. Історія розповідає, що в 1806 р. рабі Нахман заявив своїм послідовникам: „Я бачу, що мої ідеї не справляють на вас жодного враження. Тому я буду розповідати вам історії, причому на ідиш, щоб виключити будь-яке непорозуміння”¹⁶.

Деякі свої історії Нахман викладав у жанрі казок. Насичені Торою й талмудичними алюзіями, ці твори, з одного боку, носили релігійно-пізнавальний характер, а з іншого – оприлюднені ними історії мали поетичний, художній образ, що дозволяло легко й доступно доносити мудрість Тори до слухачів. Однією з улюблених розповідей Нахмана Брацлавського, яка розкриває теорію цадикізму, є казка про Баала Тфіла. У головному герої Баалі Тфілі ми впізнаємо І.Бешта, якого Нахман вважав зразком духовного авторитету. У продовж всієї розповіді він у різній формі доносить до людей сенс життя: заради чого існує світ, що не повинно бути для людей іншої мети, ніж служіння Всевишньому всіма праведними шляхами. Золото, влада, сила – все це помилковий шлях, омана. Поступово навколо праведника збираються послідовники, яким вчення стає близьким й

¹⁴ Учение раби Нахмана из Братслага.- С. 124.

¹⁵ Цит. за: Визель Е. Рассыпанные искры.- С. 165.

¹⁶ Цит. за: Еврейская энциклопедия.- М., 1991.- Т.4.- С. 295.

зрозумілим. Духовно зміцнівшись, вони стають релігійними наставниками інших. Нахман Брацлавський, зображуючи ідеального цадика, у першу чергу бачив праведника, який здатний вказати єврейському народові правильний шлях єднання з Богом. Істинний цадик повинен молитися і спрямовувати віруючих до Всевишнього. Крім того, праведник допомагає прочанам знайти власний шлях досконалості. Також він збирає навколо себе учнів, які, духовно вдосконалюючись, зможуть продовжувати його навчання.

Нерозривним, на думку брацлавського лідера, повинен бути духовний зв'язок між цади́ком і хасидом. Хасид "повинен приліпитися до цадика", жадібно прислухатися до всіх його слів, бо ж це - "це основа благочестя".¹⁷ У свою чергу, цадик так само має потребу в хасидах, тому що його досягнення божественного відбувається через народ.

Нахман не вважав себе чудотворцем. Рабі ображало, коли його просили помолитися за успіх якоїсь торгівельної справи. Нахман вчив своїх послідовників бути чесними, відкритими людьми, не ганятися за багатствами. "Той, хто заробляє хліб своєю працею, – говорив він, - знає про велич Всевишнього більше, ніж знають ангели".¹⁸ Рабі Нахман це пропонував всім послідовникам вчення й сам дотримувався його.

Рабі Нахман помер 16 жовтня 1810 року. Він заповів поховати себе на міському єврейському цвинтарі, щоб він міг рятувати загублені душі. Нахман заповів своїм послідовникам під час Рош-а-Шана приїжджати до нього на могилу. "Коли приходиш на мою могилу, даєш милостиню і читаєш десять глав Псалмів..., то я обов'язково врятую твою душу"¹⁹. Дослідник хасидизму В. Шварцман відзначав: "Віра у владу й велич цадика Нахмана стала однією з найсильніших ідей хасидизму"²⁰.

Постать Нахмана Брацлавського була настільки пасіонарною, що й після його смерті громада не вибрала нового цадика. Це не означає, що не було гідних учнів, вони були і займалися інтерпретаціями вчення Нахмана. Але брацлавська течія так і лишилася рухом "мертвого рабі". Роль сучасного Вчителя брацлавських хасидів полягає у „впровадженні істини, внесенні зерна в ґрунт, що, відчувши їх, дасть негайний ріст. Талант Учителя – підготуватитакій ґрунт”²¹.

Однією з місій цадика Нахман уважав поширення хасидизму в усьому світі. Улюблений учень Нахмана і його особистий секретар Натан присвятив життя поширенню вчення й налагодженню щорічного Кіббуца. І вже в 1811 році брацлавські хасиди зібралися в Умані. З кожним роком чисельність їх істотно збільшувалася. Учні Нахмана, роз'їжджаючись у різні кінці світу,

¹⁷ Кандель Ф. Очерки времен и событий.- Иерусалим, 1990.- Часть 2.- С.129.

¹⁸ Цит. за: Мицухару Акао. Из истории хасидского паломничества.-

www.judaica.kiev.ua/Conference/Conf2003/02.htm

¹⁹ Шварцман В. Раби Нахман //Еврейский обозреватель. – 2006. – № 9/ 124. – С.7.

²⁰ http://www.uman.narod.ru/russian/Ru_f.htm- офіційний сайт брацлавських хасидів України

²¹ <http://www.mychabad.kiev.ua/russian/HUMAN>

поширювали вчення Брацлавського цадика. Брацлавський напрямок хасидизму став відомий в Ізраїлі, Польщі. Були в історії часи, коли зібратися в Умані, у зв'язку з політичною ситуацією в країні й світі, було фактично неможливо. Польські хасиди в 1929 р. ініціювали свій Кіббуц у Любліні. Авраам Штернхарц, тодішній духовний лідер Брацлавських хасидів в Умані зазначив: „Це – чудово, коли наші люди збираються в Польщі. Але відносно відзначення Рош-а-Шана, то ми повинні з нетерпінням очікувати збору тільки в Умані. Відтоді, як рабі Нахман один раз проголосив, Рош-а-Шана має бути тільки там і в жодному іншому місці”.²²

Нахман Брацлавський, на відміну від цадиків-сучасників, хотів бути для своїх послідовників Учителем і духовним керівником совісті, а не чудотворцем. Він піклувався про духовність своєї пастви. Рабі Нахман жадав духовного злиття з хасидами. Своїм заданням, як релігійного авторитету, він вбачав у релігійному вдосконаленні своїх послідовників, збагаченні духовного, а не матеріального світу своїх прочан. Мета праведника – повернення єврейського народу до Всевишнього. Духовна велич пастви і молитва – істинний шлях праведника. Нахман виступає проти гонитви за багатством та комфортом. Рабі Нахман із Брацлава, запропонував власне бачення цадикизму, яке виявилось альтернативним щодо інших релігійних авторитетів.

Нині світова релігійна спільнота брацлавських хасидів нараховує десятки тисяч послідовників. Інтерес до історії хасидизму, хасидських віровчень продовжує залишатися в центрі уваги вчених, а також представників хасидських релігійних громад. Ці проблеми розглядаються як на державному рівні, так і єврейськими міжнародними центрами.

Опікувався зазначеними питаннями свого часу й Президент України Л.Кравчук. 7 червня 1994 року був ухвалений Указ про створення історико-культурного центру на місці поховання духовного лідера брацлавських хасидів. Активну участь у житті брацлавських хасидів України бере Всесвітня Рада Брацлавських Хасидів (ВРБХ). З ініціативи ВРБХ в Умані розроблений генеральний план побудови комплексу історико-культурного центру брацлавських хасидів, затверджено й розпочато будівництво однієї з найбільших синагог у світі. у 1998 році був побудований храм рабі Нахмана, а поруч із ним споруджені готелі й миква.

Видатним для брацлавських хасидів став 2007 рік. Нахман залишив таємне пророцтво про прийдешнього Месію. Це пророцтво він передав найвірнішому учневі у зашифрованому вигляді. Навіть сам факт існування сувою з пророцтвом зберігався в таємниці. Брацлавські хасиди запевняли, що ключ до кода невідомий, а сувій давно загублений. Однак, переживши не одне випробування, у минулому році текст було розшифровано і оприлюднено видавництвом ізраїльського університету Бар Ілан. Одна з найбільших таємниць, пов'язана з брацлавським напрямком хасидизму

²² Шварцман В. Раби Нахман //Еврейский обозреватель. – 2006. - № 9/ 124. – С.5.